

BYUDJETDAN TASHQARI MABLAG‘LAR ICHKI AUDIT TIZIMINI OLIY TA‘LIM MUASSASALARIDA TAKOMILLASHTIRISH**Mamatkulov Murodjon Shukurovich**

"Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" Milliy tadqiqot universiteti, Buxgalteriya xisobi va audit kafedrasida dotsenti, iqtisodiyot fanlari doktori.

Email: m.mamatkulov@tilame.uz**Xamrayev Sherzod Ramazonovich**

"O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi " magistranti

Email: bek-1989@inbox.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada byudjet tashkilotlaridan oliy ta'lim muassasalarida davlat moliyaviy nazorat usullaridan biri ichki audit xizmatini rejalashtirish va takomillashtirishning dolzarb masalalari, asosiy tamoyillari, usullari va xususiyatlari haqida yozilgan. Bunda davlat, xorijiy va nodavlat oliy ta'lim muassasalarining mulkchilik shakliga ko'ra tarkibi, ularning o'ziga xos bo'lgan farqli jihatlari, ta'lim muassasalaridagi byudjetdan tashqari mablag'larining tarkibiy tuzilishi va buxgalteriya hisobining ob'ektlari tadqiq qilingan. Shu bilan birgalikda maqolada byudjet tashkilotlarida byudjet hisobi va nazoratini takomillashtirish bilan bog'liq hozirgi kundagi muammolar va ularni bartaraf etishning nazariy hamda amaliy jihatlari ko'rib chiqilgan.

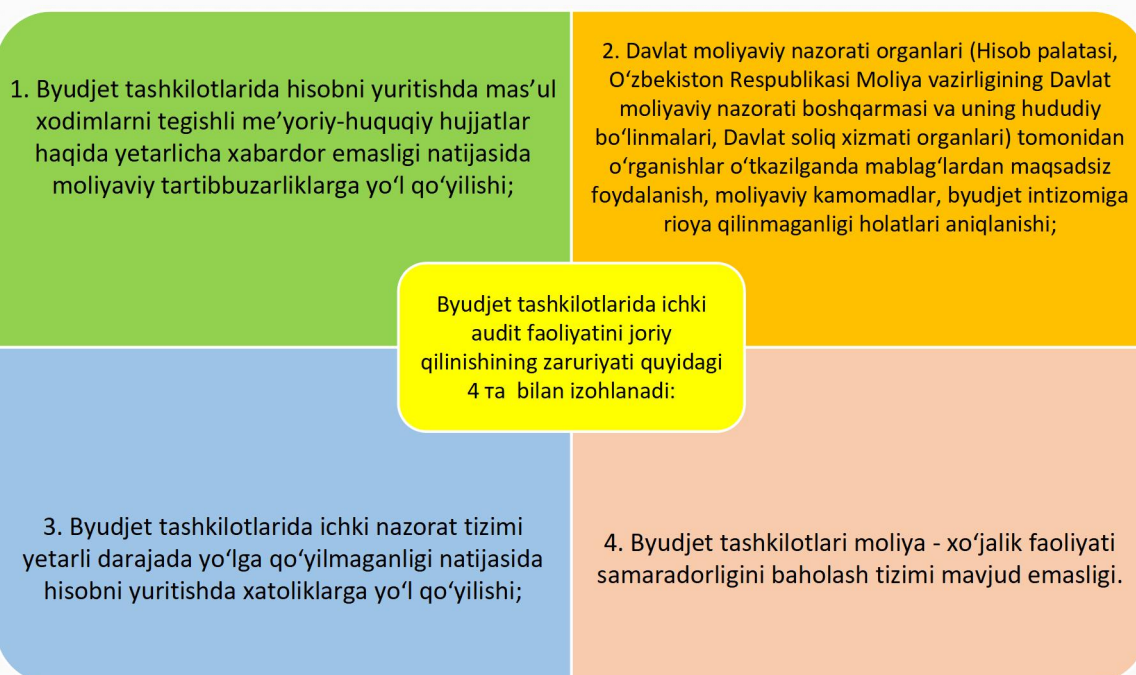
Tayanch so'zlar: buxgalteriya hisobi, byudjet tashkiloti, ichki audit, moliyaviy nazorat, moliyaviy hisobot, moliya - xo'jalik faoliyati byudjetdan tashqari mablag'lar, davlat moliyaviy nazorati, byudjet nazorati, ichki nazorat xizmati, smetalar, daromad, xarajatlar.

Hozirgikunda 300 mln.dan ortiq talabalar 40 mingdan ortiq oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olmoqda. Bu ko'rsatkich keyingi 5 yillikda Osiyo va Yevropa davlatlaridagi oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olish istagi borlar hisobidan yana oshishi bashorat qilinmoqda. Jahon ta'lim bozordagi aylanma o'rtacha 120 mlrd.dollarni, bunda oliy ta'lim muassasalarining ulushi 40-85 mlrd.dollarni tashkil etmoqda. Bu o'z navbatida ta'lim oluvchilarning oliy ta'lim muassasalari tanlanishida sifatli ta'lim berilishi, halqaro reyting ko'rsatkichlaridagi egallagan yuqori o'rniga, ta'lim muassasasining imidjiga hamda bitiruvchilarning nufuzli tashkilotlarda ishlashlari bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan mamlakat oliy ta'lim muassasalari faoliyatida ham ushbu ishlarga alohida e'tibor qaratilishi, kelgusida oshishi kutilayotgan ta'lim oluvchilarning jalb qilish yo'llarini topishi, kuchayib borayotgan raqobat kurashida munosib ishtirok etib, yuqori malakali kadrlar tayyorlashi, ilm-fan, ishlab chiqarish, biznes va jamiyatning muhim bo'g'ini sifatida tadbirkorlik faoliyatlari asosida byudjetdan tashqari mablag'larni jalb qilishi zarur bo'ladi. Bu o'z navbatida oliy ta'lim muassasalarining mavjud moddiy-texnik bazasi, ilmiy salohiyatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim xizmatlarini ko'rsatishlari bilan birga ilmiy tadqiqot natijalari va yaratilgan innovatsiyalarni biznes sub'ektlariga amaliyotiga joriy etish orqali qo'shimcha byudjetdan tashqari mablag'larni jalb qilishlari zarur bo'ladi.

Byudjet tizimida bosqichma-bosqich amalga oshirilgan islohotlar natijasida O'zbekistonda Davlat byudjeti ijrosini amalga oshirishning mukammal me'yoriy huquqiy hamda tashkiliy asosi yaratildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun, "Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Yo'riqnoma va boshqa bir qator muhim me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Davlat byudjeti ijrosining ushbu

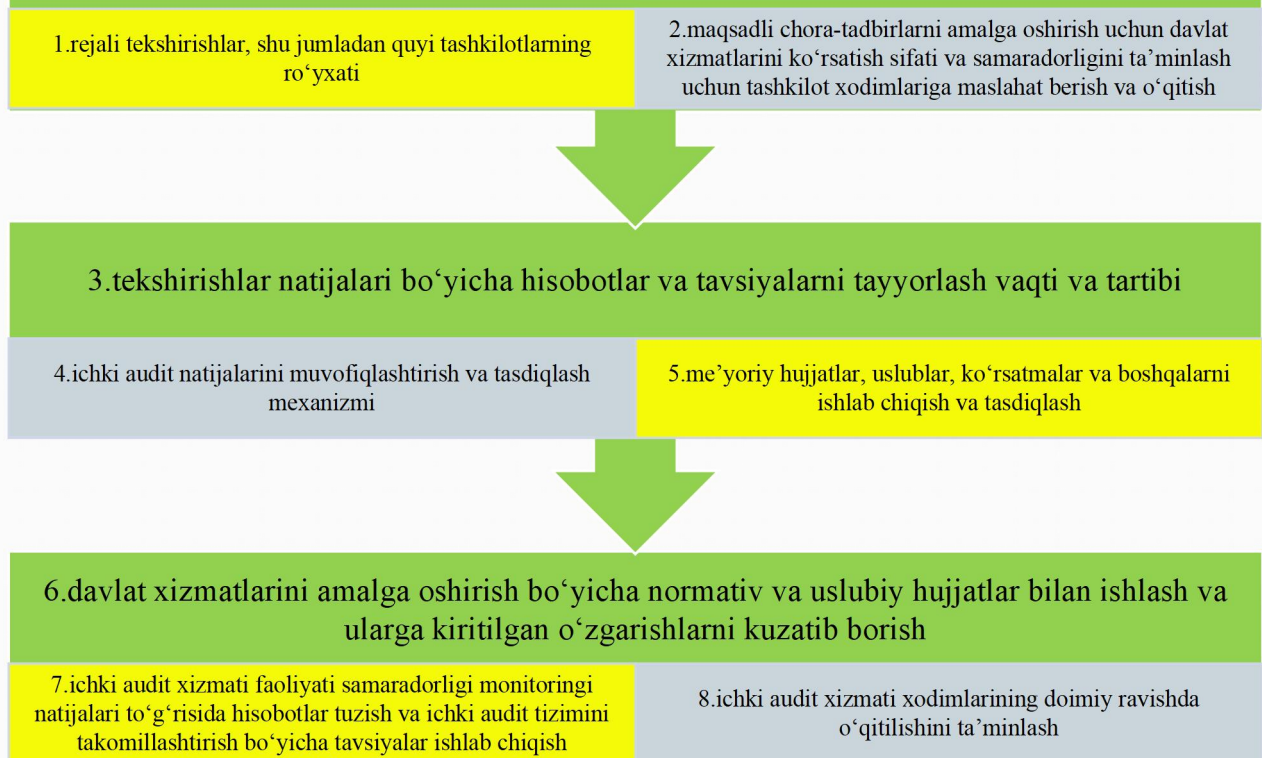
me'yoriy hujjatlar doirasida amalga oshirilishi byudjet daromadlari va xarajatlari o'zaro muvofiqligini ta'minlab kelmoqda. Ichki audit tizimining joriy qilinishi nafaqat byudjetning bosh tasarrufchisi bo'lgan vazirlik va idoralar tomonidan davlat byudjeti mablag'lari maqsadli ishlatilishini, byudjet tashkilotlari samaradorligini, mutaxassislardan oqilona foydalanish, axborot oqimlari ishonchligi va shaffofligiga erishish, balki bu borada vakolatli tashkilotlar oldida to'laqonli hisobotlarni ta'minlash va shu orqali boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish imkoniyatini beradi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti xarajatlarining samaradorligini yanada oshirish va davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" 14.02.2022 yildagi PQ-128-son qarori, "Davlat moliyaviy nazorati tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, 27 avgust 2021 yilgi PF-6300 son Farmoni Davlat moliyaviy resurslarini samarali boshqarish hamda byudjet mablag'laridan maqsadli va oqilona foydalanish ustidan davlat moliyaviy nazorati tizimini takomillashtirish, shuningdek, 2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi amalga oshirishga oid belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda ichki audit xizmatini yanada takomillashtirishga qaratilgan. Asosan Hisob palatasi, Moliya vazirligi, vazirliklar va idoralarni ichki audit xizmatlariga byudjet qonunchiligi buzilishiga alohida e'tibor qaratish yuklatildi. Bunda byudjet tashkilotlarida ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlarni to'g'ri hisoblanishi, davlat dasturiga kiritilgan ob'ektlarda qurilish ishlarini monitoring qilish va ularni nazoratini o'tkazish, byudjet subsidiyalarini manzilligini va samaradorligini baholash, davlat xaridlari talablari ijrosini nazorat qilish va davlat qarzi va grantlar hisobiga amalga oshirilayotgan loyihalar samaradorligini o'rganish yuklatildi. Asosiy maqsad byudjet qonunchiligini buzish holatlarining oldini olish va byudjet intizomini mustahkamlashga qaratilgan.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili

Byudjet tashkilotlarida ichki audit xizmati o'z faoliyatini rejalashtirish asosida amalga oshiradi, bu qoida tariqasida taqvim yilini o'z ichiga oladi. Ichki audit xizmati rejasi mavjudligi ichki audit xizmatining muvaffaqiyatli ishlashi uchun zarur shartdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida reja tuzilgan va ko'rib chiqilayotgan davrda o'zgartirilishi mumkin. Vaqti-vaqti bilan faoliyatdagi o'zgarishlarga va oliy ta'lim muassasa ehtiyojlariga muvofiq ravishda ko'rib chiqilishi kerak.

Ichki audit xizmatining faoliyat rejasi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga olishi kerak:

Xorijlik, ushbu sohaning yetuk olimlaridan E.A.Arens va Dj. K.Lobbeklar, "Rejalashtirishning oltita asosiy bosqichi mavjud, ular: oldindan rejalashtirish, umumiy ma'lumotni yig'ish, mijozning majburiyatlari mavjudligi to'g'risida ma'lumot to'plash, auditorlik xavfi, ichki xavf, biznes xavfi, ichki nazorat tizimi bilan tanishish va boshqarish xavflarini oldindan baholash, audit rejasi va dasturini ishlab chiqish" muhimligini ilgari surishgan.

Jumladan, V.I.Podolskiy, A.A.Savina, L.V.Sotnikova "Ichki audit iqtisodiyot sub'ektida uning mulk egalari manfaatlarini ko'zlab tashkil etilgan va uning ichki hujjatlari bilan tartibga solingan buxgalteriya hisobini yuritishning o'rnatilgan tartibiga amal qilinishini va ichki nazorat tizimi faoliyati ishonchligini nazorat qiluvchi nazorat tizimi hisoblanadi" deb fikr bildirgan.

A.V.Evdokimova va I.N.Pashkina "Ichki audit – buxgalteriya hisobi va ichki nazoratni to'g'ri yuritishga javob beradigan tashkilotning ichida qo'llaniladigan nazorat tizimi" sifatida e'tirof etadi.

O'zbekistonlik taniqli iqtisodchi olimlaridan biri S.U.Mehmonov bu borada quyidagi fikrlarni bildirib o'tgan, "Ichki auditni o'tkazishning boshlang'ich bosqichi uni rejalashtirish hisoblanadi. Auditning rejasida ishning kutilayotgan hajmi, audit o'tkazishning jadvali va

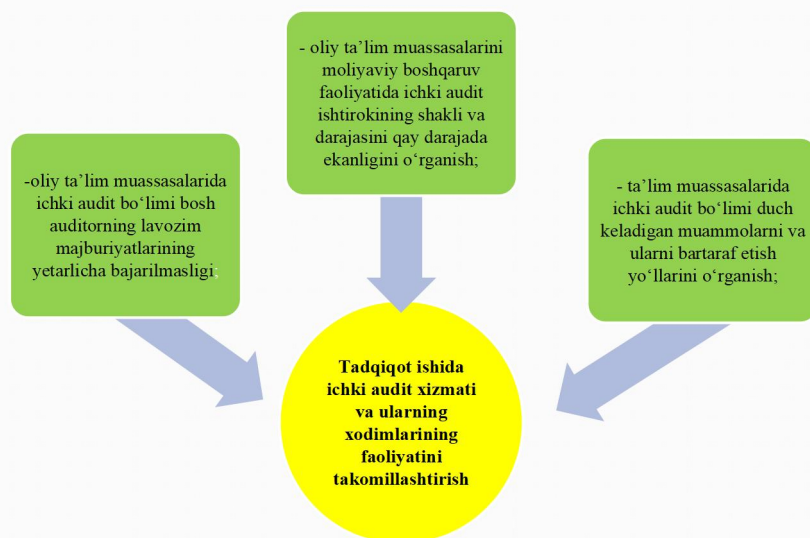

muddatlari, tekshirilayotgan ob'ekt to'g'risida ob'ektiv va har tomonlama asoslangan fikrlarni shakllantirish uchun zarur bo'ladigan auditorlik amallarining hajmi, turlari va ketma-ketligi ko'rsatib o'tilgan auditorlik dasturi belgilanib o'tilishi lozim. Auditorlik tekshirishlarning umumiy rejasi har hisobot yili boshlangunga qadar tuziladi. Uni tuzishda quyidagilar ko'zda tutiladi:

- har bir aniq ob'ektlar bo'yicha tekshiruvchilarni ularning professional xusu siyatlari va lavozim darajalariga muvofiq taqsimlash;
- guruhning barcha a'zolari, ularning huquqlari va majburiyatlari to'g'risida yo'riqnomalarni chuqur o'rganishlari, tekshirilayotgan ob'ektlar to'g'risida ma'lumotlarni yetkazib berish;
- ishchi hujjatlashtirishni olib borish;
- amalga oshirilgan ishni hujjatli ravishda rasmiylashtirish va uni tekshirilayotgan ob'ektning mas'ul shaxslari bilan muhokama qilish.

Xususan, Hamidova Z.U. "Ichki audit tekshiruvini o'tkazishning byudjet muassasalariga moslashtirib quyidagi turlarga bo'lishi lozim" deb hisoblaydi

Tahlil va natijalar muhokamasi. Oliy ta'lim muassasalarini boshqaruvini tashkil etishda ularni ishonchli axborotlar bilan ta'minlash muhim hisoblanib, bu uning barcha faoliyatlari, shuningdek, moliyaviy analitik faoliyatiga ham taalluqli hisoblanadi. Moliyaviy analitik axborotlarining asosini oliy ta'lim muassasalarini moliyaviy faoliyati, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarining samaradorligi tahlili, ichki audit tizimi hisoblanadi. Bizga ma'lumki oliy ta'lim muassasalarida byudjetdan moliyalashtirish va uning smeta asosida ijrosini ta'minlashda buxgalteriya hisobi, ichki audit va tahlil ishlari asosida mavjud smeta orqali tashkil etiladi. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalaridagi ushbu sohaga oid muammolar sirasiga: faoliyat yo'nalishlari bo'yicha asosiy vositalar uchun amortizatsiya hisoblash va hisobdan chiqarish, alohida aktivlar bo'yicha hisob operatsiyalarini yuritish, ilmiy salohiyati va moddiy texnik ta'minotlari asosida amalga oshiriladigan tadbirkorlik faoliyati yo'nalishlari bo'yicha byudjetdan tashqari topilgan mablag'larning buxgalteriya hisobi va ichki auditni tashkil qilish ishlarida yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Olib borilgan tadqiqotlar asosida oliy ta'lim muassasalarining ichki audit va moliyaviy nazorat tizimlarida quyidagi muammolar mavjud ekanligi aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar berildi.

- Oliy ta'lim muassasalarida ichki audit va moliyaviy nazoratni rivojlantirish muhim sanaladi. Chunki ichki audit va moliyaviy nazoratning o'ziga xos jihatlari bilishlari ta'lim muassasasi rahbarlariga nafaqat davlat muassasasi bilan bir qatorda moliyaviy mustaqillika erishgan ta'lim tashkilotlari faoliyatini samarali boshqarishni tashkil etishda ushbu shakldan optimal foydalanish imkonini beradi.

-Xalqaro va milliy amaliyotda oliy ta'lim muassasalarining shiddatli raqobat muhitidagi faoliyati, eng avvalo, ta'lim sifati bilan bir qatorda undan iste'molchilarning ehtiyojlarini to'la qondirishga alohida e'tibor qaratiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, mamlakatda bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan ichki audit va moliyaviy nazorat davlat, moliyaviy mustaqillika erishgan va nodavlat oliy ta'lim muassasalarining boshqaruv faoliyatlarida tobora muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'z navbatida, mazkur ta'lim muassasalarida ichki audit va moliyaviy nazorat xizmatida ichki institutsional o'zgarishlari amalga oshirishni, yuqoridagi belgilangan muammolarining yechimlari bo'yicha berilgan taklif va tavsiyalar foydalanish zarur bo'ladi.

- Oliy ta'lim muassasalarida O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining "Oliy ta'lim muassasalari bosh auditorining namunaviy lavozim majburiyatlari Yo'riqnomasini tasdiqlash haqida" buyrug'i bilan bosh auditorning lavozim faoliyatlariga qo'shimcha ravishda ishlab chiqilgan yo'nalishlari qo'shish va ichki moliyaviy nazoratni bevosita kuchaytirishni talab qiladi.

Oliy ta'lim muassasalarida ichki audit va moliyaviy nazoratni mukammaligini ta'minlashga ta'sir etuvchi omillar:

- Xozirda ta'lim muassasalari ichki auditori Oliy va o'rta maxsusta'lim vazirlikning namunaviy shtat jadvaliga asosan 1 birlik ajratilgan. Lekin ish hajmi ko'pligi inobatga olinib, qo'shimcha shtat birlikligi kiritish belgilanmagan. Moliyaviy mustaqillikka erishgan Oliy ta'lim muassasalari ichki audit va moliyaviy nazorat xizmatini tashkil etgan holda shtatlar jadvaliga o'zgartirish kiritib, ushbu bo'limga qushimcha ichki auditorlarni jalb qilishga ruxsat berish;

- Elektron ma'lumotlarni kiritib ishlash va kompyuterlashtirilgan tizimlarni samarali tekshirish uchun yetarli salohiyatli mutaxassislar mavjud emas. Moliyaviy mustaqillikka erishgan Oliy ta'lim muassasalarida ichki audit va moliyaviy nazorat xizmatiga shartnomaviy kelishuv asosini malakali kadrlarni, shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalarini jalb qilish imkoniyatini mavjud. Moliyaviy mustaqillikka erishgan oliy ta'lim muassasalari Kuzatuv kengashi qarori bilan ish hajmiga qarab 1 yoki 2 qo'shimcha shtatlar asosida malakali mutaxassislar jalb etilishi mumkin.

FOYDALANILAGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.02.2022 yildagi PQ-128-son "O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti xarajatlarining samaradorligini yanada oshirish va davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" gi Qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 21 avgustdagi PQ-3231-son "Ta'lim va tibbiyot muassasalarini moliyalashtirish mexanizmini hamda davlat moliyaviy nazorati tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori.

3.O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 21 dekabr 2010 yildagi 2169-son "Byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to'g'risidagi yuriknomani tasdiqlash xakida"ga buyrugi.

4. Podolskiy V.I., Savina A.A., Sotnikova L.V. “Международные и внутрифирменные стандарты аудиторской деятельности: учеб. пособие” М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2010. 288 с.
5. Evdokimova A.V. va Pashkina I.N. “Внутренний аудит и контроль финансово-хозяйственной деятельности организации: практическое пособие”. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков И.К.» 2009. 214 с.
6. Axmedjanov K.B. Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda ichki audit metodologiyasini takomillashtirish. Diss. avtoref. i.f.d.. – Toshkent. 2016.
7. Ibragimov A.K., Sugirbaev B.B. Byudjet nazorati va auditi. O‘quv qo‘llanma. infoCOM.Uz MChJ. T.: 2010. 192 b.